

KONGERIKET POLENS GJENREISNING ELLER "DEN SYVENDE DELING"?

MANIFESTET AV 5. NOVEMBER I NORSK PRESSE

MARTA STACHURSKA

University of Gdańsk

ABSTRACT. The Declaration of 5th November was seen as one of the most significant international events in the autumn of 1916. European newspapers, not least the Norwegian ones, printed the news from Poland on the front pages. The reason for such a switch in the interest of the inter-national public opinion was the Allies' concern that the Central Powers wanted to strengthen their armies with Polish recruits. Until that time the Norwegian coverage of the Polish question had been strongly influenced by the German news agencies, which usually were the main sources of information about developments in the Polish regions. The events of November 1916 changed this tendency by prompting the Norwegian newspapers to print the relevant comments on the Polish question from the western Allies and Russia. This novel approach, however, was not entirely devoid of subjectivity, as might have been seen in the article "Poland's seventh partition" published in the *Aftenposten* of 15th November, 1916, in which Russia, though at that time in actual control of the occupied territories of Poland, was presented as a brotherly defender of the Polish nation.

Under første verdenskrig var det uten tvil Manifestet av 5. november i 1916 som fra alle nyheter fra polske landområder fikk den største gjennomslagskraft i norsk presse. De to første årene brakte bare sjeldne og tilfeldige informasjoner om politiske beslutninger i forhold til polakker og polske landområder i norsk presse.¹ En av årsakene til dette var det tyske forbudet

¹ Jeg tar under betraktning fem norske dagsaviser: den uavhengig-konservative *Aftenposten*, *Tidens Tegn* med særlig anti-tyske stemninger, pro-ententa *Dagbladet*, *Social-Demokraten* som var organ for arbeiderrørsla og den regionale avisa *Trondhjems Adresseavis*.

mot at utenlandske krigskorrespondenter dro til fronten.² Journalistene måtte derfor for det meste nøye seg med stoffet som de fikk fra tyske pressebyråer. Den offisielle begrunnelsen var at man ville hindre eventuelle spionasjeaksjoner, men det er nærliggende å tenke seg at det gjorde det lettere for sentralmaktene å påvirke nyhetsstrømmingen fra krigsfronten. Forbudet gjaldt også norske journalister, selv om de kom fra et nøytralt land. Norske pressemeldinger om de polske landområdene kom derfor vanligvis fra korrespondenter i Berlin, Wien, Petrograd (Petersburg) og ikke minst London og Paris. November 1916 skilte derimot seg ut i hele krigsperioden med den enorme interessen for resultatene av og reaksjonene på proklamasjonen. Den åpnet også polske landområder til utenlandske korrespondenter.

I tyske politiske kretser eksisterte det lenge en idè om å danne et så kalt 'Mittel-Europa', som skulle binde sammen mellomeuropeiske land økonomisk og politisk sett. Ideen sprang ut av overbevisning om at småstaters tid nærmet seg slutten. Den ideen ble gjenopptatt i løpet av krigen og ble betraktet av tyskerne sammen med det polske spørsmålet. Ifølge Mittel-Europa-tankens skulle Tyskland overta en rolle som 'Oberstaat', mens andre medlemsland dvs. Frankrike, Belgia, Holland, Østerrike-Ungarn, Polen og under visse omstendigheter også Italia, Sverige og Norge var tiltenkt roller som ressursleverandører og markeder for tyske varer.³ Hvor utrolig som det enn høres, skulle Polen og Norge være sammen i en økonomisk union.

Den 11.oktober 1915 la den østerrikske statsminister, grev Karl Stürgkh frem et forslag, som varierte litt fra det tyske prosjektet. Forslaget bygde på en tanke om å danne et kongerike Polen av russisk Polen samt et stykke Galizia og underordne dette direkte til Østerrike. Ideen tydet på at østerrikerne allerede hadde droppet trippelmonarkiløsningen. På grunn av at de polske landområder utgjorde et viktig marked for tyskerne og et transittland i deres 'Drang nach Osten', var den østerrikske løsningen tenkbar kun i tilfelle Østerrike-Ungarn ble en del av 'Mittel-Europa'. Men det betydde for dobbeltmonarkiet ikke noe annet enn å miste sin suverenitet for Tysklands skyld.⁴

I 1916 greide Tyskland og Østerrike-Ungarn å forhandle seg imellom når det gjaldt deres interesser i polske landområder. Diskusjonen om en felles løsning foregikk i grunnen hele året 1916 og munnet ut først i Manifestet av 5.november 1916. Til å begynne med satte tysk presse spørsmålet om en fremtidig polsk bufferstat "under styret av begge sentralmaktene" under debatt. I april 1916 trykket *Tidens Tegn* et referat av den tyske rikskanslerens tale. Hans uttalelser om at Tyskland ikke måtte la innrette "landet ved Weichsel (...) som indfalsport til det ubeskyttede Tyskland" eller "Belgien (...) en franskgjengelsk vasal-

² Se "Berlin under krigen", *Aftenposten*, 6.august 1914, s.1.

³ Se Leon Grosfeld, *Polityka państw centralnych wobec sprawy polskiej w latach 1914-1918*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1962, s.54-69.

⁴ *Ibid.*, s.70-79.

stat (...) som en forpost mot Tyskland" oppsummerte redaksjonen med at rikskansleren ville gjøre Belgia og Polen til sine støtputer mot vest og øst.⁵ Den 11.-12.august 1916 satte tyske og østerrikske representanter seg til forhandlingsbordet i Wien. I anledning møtet i Wien meldte *Tidens Tegn* den 13.august,⁶ om den tyske pressens skuffelse over at et så viktig spørsmål, som det polske skulle treffes over hodet på folket. Fyrst Stephen Burian von Rajecz og rikskansler Theo von Bethmann-Hollweg fra tysk side utredet sammen med den østerrikske utenriksministeren Gottlieb von Jagov et prosjekt som gikk ut på å skape "et selvstendig kongerike Polen". Den 18.oktober 1916 ble det holdt et tysk-østerriksk møte i Psczyna. Bakgrunnen til at forhandlingene trakk i langdrag var strider og uenigheter angående deling av innflytelse i den framtidige polske staten. Østerrikerne regnet med å bøye seg for tysk press og droppe den østerriksk-polske løsningen, men bare til gjengjeld for valutahjelp og gjeldsletting. Tyskerne hadde likevel til hensikt å overta fullstendig kontroll over de polske landområdene. Det østerriksk-tyske samarbeidet viste seg å virke bare på overflaten og forhandlingene ble nesten truet med å komme til et dødpunkt. I grunnen var begge parter innstilt bare på å male sin egen kake. Særlig Tyskland betraktet samarbeidet som et skalkeskjul for sin erobringpolitikk.

Centralmagterne proklamer et kongerike Polen.

Det polske spørsmål under diskusjon

Bilde 1. Overskrifter av november 1916. Kilde: *Tiden Tegn*, 6. november 1916, s.1 og *Tidens Tegn* 7.november 1916, s.1.

Søndag, den 5.november 1916 ble sentralmaktene prosjekt tross alt opphøyd til et faktum. Generalguvernør Hans Hartwig von Beseler i Warszawa og Karl von Kuk i Lublin utsatte en proklamasjon, som siktet til å danne et selvstendig kongerike Polen. *Tidens Tegn* meldte med store bokstaver over første side: "Centralmagterne proklamerer et kongerike Polen" og "Oprettelse av et kongeriket Polen".⁷ Også i andre norske aviser var proklamasjonen betraktet som dagens viktigste nyhet, selv om de nøyde seg med mindre overskrifter.⁸ Presse-

⁵ "Belgien og Polen som Tysklands støtputer mot vest og øst", *Tidens Tegn*, 6.april 1916, s.1.

⁶ "Polens fremtid", *Tidens Tegn*, 13.august 1916, s.4.

⁷ "Oprettelse av et kongeriket Polen", *Tidens Tegn*, 6.november 1916, s.1.

⁸ "Et kongeriket Polen", *Aftenposten*, 6.november 1916, morgen, s.1; "Polen skal bli eget kongeriket", *Dagbladet*, 6.november 1916, s.1; "Polens selvstændighed erklæres av centralmagterne", *Social-Demokraten*, 6.november 1916, s.1.

meldningene inneholdt stort sett den samme tekst, som var en direkte oversettelse av manifestet. I teksten, som ble hentet fra Wolffs byrå het det: "Til beboerne av generalguvernamentet Warschau. Hans majestæt den tyske keiser og hans majestæt keiseren av Østerrike og den apostoliske konge av Ungarn er – gjennomtrængt av fast tillid til deres vaabens endelige seir og ledet av ønsket om at føre de av deres tapre hære med svære ofre fra russisk herredømme løsrevne polske omraader ind i en lykkelig fremtid-, kommet overens om av disse omraader at danne en selvstendig stat med arvelig monarki og konstitusjonell forfatning. Den nærmere bestemmelse av kongeriket Polens grænser forbeholdes." *Dagbladet* og *Social-Demokraten* meldte for øvrig direkte fra Warszawa om "Polens historiske dag": "Tusener var samlet paa slotspladsen og i den vældige slotsbygninggaard. Kl.12 oplæste generalguvernør von Beseler i kolonnesalen paa slottet proklamationen paa tysk, hvorefter grev Hutteuczapski gjentok den paa polsk. Universitets rektor Brudzinsky takket i en tale, som druknet i det jublende rop: Niech zje, og atter atter fornyedes haandklappene." Mest sannsynligvis ufri-villig fikk journalisten sin meldning til å lyde litt ironisk. I stedet for det vanlige 'Niech żyje!' ('Han leve!') tilskrev han nemlig de takknemlige polakkene et opprop 'Niech zje!' ('Han spise!'). Selvfølgelig gjorde det ikke noen forskjell for de fleste nordmenn, som ikke behersket det polske språket. Det kom også en meldning om en presseaften i Warszawa, som fulgte proklamasjonen. Den ble trykket kun i *Trondhjems Adresseavis*.¹⁰ Selv om generalguvernør von Beseler inviterte representanter for polske, tyske, østerriksk-ungarske, jødiske og ikke minst nøytrale aviser til festen i hotell Bristol, manglet det norske utsendinger. Sveriges representant var derimot til stede og skilte seg ut med å fremheve påstanden om at Polens og Sveriges skjebne viste den samme retning mot den felles russiske fienden.

Prins Leopold av Bayern.

Erkehertug Karl Stephan.

Bilde 2. Prins Leopold av Bayern og erkehertug Karl Stephan – to polske tronkandidater. Kilde: *Tidens Tegn*, 21.august 1915, s. 2.

⁹ "Polens selvstændighet erklæres av centralmagterne", *Social-Demokraten*, 6.november 1916, s.2; "Polen skal bli eget kongeriket", *Dagbladet*, 6.november 1916, s.1.

¹⁰ "En presseaften i Warschau", *Trondhjems Adresseavis*, 10.november 1916, s.3.

At etableringen av det nye kongeriket Polen var avgjort etter den offentlige opinionens mening, ble bekreftet i et spesialtelegram til *Aftenposten* fra Frøis Frøisland, avisas korrespondent i Paris. Den 6.november 1916 skrev han at prins Leopold av Bayern, som allerede var utpekt av keiserne til polsk konge, hadde reist til Warszawa for å overvære kroningsseremonien.¹¹ I *Trondhjems Adresseavis* tryktes derimot prinsens livshistorie, hvor han var beskrevet som "en fremragende hærfører (...) som ledet aktionen mot Warschau i august 1915 og den etterfølgende overordentlig raske fremrykning mot Brest Litovskij".¹² Om "et fremtidig kongeriket Polen" og "en gjenreisning av den polske trone" spekulerte man allerede etter tyskernes inntog i Warszawa i august 1915.¹³ Pressen satset da på to tronkandidater, nemlig prins Leopold av Bayern og erkehertug Karl Stephen av Østerrike. Fra måten den norske pressen omtalte saken får man inntrykk at folk på denne tida ikke hadde noen tvil om at et eller annet polsk kongerike skulle gjenopprettes. Spørsmålet gjaldt bare hvem som skulle bli utnevnt til hersker.

Manifestet av 5.november 1916 kom etter R.Dmowskis uttrykk, som "et lyn fra klar himmel" på ententestatene. Proklamasjonen skapte en voldsom debatt i pressen over hele Europa. I kjølvannet av nyhetene fra tysk og østerrikkokkuperte landområder kom kommentarer og tilbakemeldinger fra Russland og de vestlige land. Også i norske aviser fikk proklamasjonen et usedvanlig stor gjennomslag. Særlig *Tidens Tegn* brakte i denne perioden mange kritiske uttalelser fra utlandet. Den 7.november sto det i den store overskriften på den første sida: "Det polske spørsmål under diskussion".¹⁴ Bortsett fra nye meldinger om jublende polakker fra Berlin og Wien, ble det trykt en artikkel fra korrespondenten i Paris, som skulle redegjøre for hvilket inntrykk manifestet hadde skapt i Frankrike. I artikkelen sto det at den franske pressen betegnet sentralmaktens erklæringer overfor Polen som "et skamløst bluff" og et uttrykk for tysk kynisme. Korrespondenten fra Amsterdam formidlet synet til det moderate *Handelsbladet*, som ved denne anledningen gikk sterkt ut mot sentralmaktens erklæring.¹⁵ *Handelsbladet* bemerket at erklæringen ikke var fremkalt av noen spesiell kjærlighet til polakker, men ene og alene av egoistiske grunner til å sikre sine grenser mot russiske fremstøt. Også engelsk presse var meget kritisk i sin vurdering av proklamasjonen.¹⁶ Det ble påpekt at sentralmaktens prosjekt i motsetning til de russiske planene ikke regnet med foreningen av alle polske landområder. N.Kittelsens telegram fra London opplyste for øvrig om ungarsk motstand mot sentralmaktens "sjenerøsitet". Den 9.november trakk *Aftenposten* en uttalelse fra København inn i debatten. Kommentaren stammet fra det sønder-

¹¹ F.Frøisland: "Polens vordende konge", *Aftenposten*, 6.november 1916, morgen, s.2

¹² "Prins Leopold av Bayern Polens konge?", *Trondhjems Adresseavis*, 7.november 1916, s.3.

¹³ "Paa Polens trone", *Tidens Tegn*, 21.august 1915, s.2.

¹⁴ "Det polske spørsmål under diskussion", *Tidens Tegn*, 7.november 1916, s.1.

¹⁵ "Manifest til Polen", *Tidens Tegn*, 8.november 1916, s.1.

¹⁶ op.cit.

jyske blad *Heimdal*, hvis utgiver var den danske Nord-Schleswigs representant i den tyske riksdag H.P.Hansen. *Heimdals* bemerkninger om manifestet gjorde seg særlig gjeldende i forhold til danskenes håp for Nord-Schleswigs tilslutning til Danmark: "Keiserproklamationen er af vidtrækkende betydning. Den kan bare opfattes som centralmagternes anerkjendelse af nationalitetsideens berettigelse og vil utvilsomt sætte dybe spor baade ved fredsslutningen og i den nye orientering af indrenrigspolitikken, som er stillet i udsigt efter krigen."¹⁷

Men til sjuende og sist forventet alle den protest som Russland skulle formulere. Saken ble tillagt stor betydning på russisk hold. Bladene i Petrograd understreket at manifestet sto i strid med all internasjonal sedvane og Hagekonvensjonene av 1899 og 1907, art.44 og 23, som forbød "at okkuperte landes befolkning tvinges til at vende sine vaaben mot fædrelandet".¹⁸ Påstanden om at Russland var polakkenes fedreland ville utvilsomt overraske mange av dem. Kommuniket fra den russiske regjering kom på trykk i *Aftenposten* og *Tidens Tegn* den 16.november 1916: "...Russlands regjering har siden krigens begyndelse to gange udtalt sig om det polske spørgsmaal. Dens hensigt er at oprette et ubeskaaret kongeriket Polen, hvori alle provinser indbefattes og som efter krigens afslutning vil nyde ret til selv at bestemme sit nationale, kulturelle og økonomiske liv under zarens overhøihed."¹⁹ Tre dager senere meldte *Tidens Tegn* om Frankrikes og Englands tilslutning til Russlands protest mot de tyske forholdsreglene overfor Polen.²⁰

Grunnen til at manifestet utløste en så sterk debatt lå i engstelsen for at polakkene kunne forsterke sentralmaktens hær. Ifølge norske aviser regnet man med at polske reserver utgjorde 100.000 mann i hver aldersklasse.²¹ Engelske og franske politikere var også enige om at: "Preussens forbindelse med de russisk-polske provinser vil bli en trussel for verdensfreden, en trussel, som er saa meget alvorligere, som den ikke bestod før. Hvis Polen derimot blir fuldt ut rekonstruert, kommer til at omfatte alle sine tidligere territorier og gjenvinder sin fuldtændige uavhengighet, vil dette rike komme til at bli et bolverk mellem Russland og Tyskland-Østerrike og som følge derav bli en garanti for oprettholdelsen av den europæiske likevegt, det vil si for freden."²²

Den norske pressen la også for dagen uttalelser til tyske politikere angående tiltakene i forhold til den polske nasjonen. Det fantes kritiske røster både hos de konservative, de liberale og sosialdemokratene, selv om kritikken bygget på ulike prinsipper. *Aftenposten* og *Tidens Tegn* meldte ivrig om be-

¹⁷ "Kongeriket Polen", *Aftenposten*, 9.november 1916, s.3.

¹⁸ "Det polske spørsmål", *Tidens Tegn*, 9.november 1916, s.1; "Den russiske presse om kongeriget Polens proklamering", *Aftenposten*, 8.november, 1916, morgen, s.4.

¹⁹ "Kongeriket Polen", *Aftenposten*, 16.november 1916, aften, s.3; "Det polske spørsmål", *Tidens Tegn*, 17.november 1916, s.4.

²⁰ "Tyskland og Polen", *Tidens Tegn*, 19.november 1916, s.6.

²¹ Ibid.

²² Ibid.

handlingen av det polske spørsmål i det prøyssiske deputertkammeret.²³ Tyske konservative og nasjonalliberale la ikke skjul på sin uvilje mot hvilken som helst forandring i det tyske Polen, mens sosialdemokratenes var redde for "at det nye rike kun vil bli et lydrike av Prøissen og Tyskland, og at den nye hær skal utfylde hullerne i vor hærs rækker." De konservative sammen med de nasjonalliberale leverte et forslag om å sikre "de virksomme militære, økonomiske og almindelige politiske garantier for Tysklands interesser i kongeriket Polen",²⁴ og det ble vedtatt med 180 stemmer mot 104 (sentrum, polakkene, det fremskrittvennlige folkeparti, sosialdemokratene og danskene).²⁵

Man må i det hele tatt påpeke at proklamasjonen generelt ikke lyktes med å finne gjenklang hos polakkene. I hvert fall ikke i den grad sentralmaktene hadde regnet med og de allierte vært redde for. Seyda,²⁶ den polske representant i den tyske riksdag, hevdet at: "det tales nu om, at man vil løse det polske spøragsmaal; men spøragsmaalet kan ikke løses for en del af det polske folk, uden at der samtidig tages hensyn til de øvrige dele af folket."²⁷ Etter at sentralmaktene utsatte et opprop til polakkene om å melde seg til hæren,²⁸ løp den tidligere høytidlige stemningen ut i sanden. Dette ble også bemerket i norsk presse. Et notat i *Tidens Tegn* av den 13.november 1916 henviste til polakkenes protest mot den tvungne rekrutteringen, som de hadde sendt til paven.²⁹ På grunnlag av noen uklare formuleringer i teksten tok de fleste polske politikere, blant annet J.Piłsudski og I.Paderewski, avstand fra manifestet. Det som framfor alt vakte mistillit var at etableringen av det polske kongeriket ble utsatt til etter krigen og at forfatterne nyttet ordet 'selbständig' istedenfor 'unabhängig' for å beskrive kongerikets forfatning. I journalistisk iver etter å jakte på de siste nyheter var det bare *Social-Demokraten* i den norske pressen som la merke til den grunnleggende forskjellen og gav uttrykk til dette i tittelen av den 6.november "Polens selvstændighet erklæres av centralmagterne". Alle de andre norske avisene nøyde seg i første omgang med å gjenta den tendensiøse tyske fremstillingen av det nye kongeriket Polen. Man kan heller ikke unnlate å påpeke at proklamasjonen tradisjonelt manglet underskrifter til statsministrene og utenriksministrene og av den grunn manglet forankring i internasjonal rett.

²³ "Det nye Polen", *Aftenposten*, 21.november 1916, aften, s.1-2; "Det nye Polen i Preussens landdag", *Aftenposten*, 22.november 1916, morgen, s.4; "Det polske spørsmål", *Tidens Tegn*, 22.november 1916, s.6; "Det polske spørsmål i det prøyssiske deputertekammer", 23.november 1916, s.1.

²⁴ "Kongedømmet Polen", *Aftenposten*, 18.november 1916, aften, s.3; "Tyskland og Polen", *Tidens Tegn*, 19.november 1916, s.4.

²⁵ "Det nye Polen i Preussens landdag", *Aftenposten*, 22.november 1916, morgen, s.4;

²⁶ Det kan være enten Władysław Seyda (1863–1939) eller Zygmunt Seyda (1876–1925). Begge var representanter i den tyske riksdag.

²⁷ "Det tyske styre i Polen og Elsass", *Aftenposten*, 3.november 1916, morgen, s.5.

²⁸ "Centralmagternes polske arme", *Aftenposten*, 9.november 1916, aften, s.3; "Opprop til polakkerne om at melde sig til vaabentjeneste", *Tidens Tegn*, 10.november 1916, s.1.

²⁹ "Polakkerne protesterer mot rekrutteringen", *Tidens Tegn*, 13.november 1916, s.4; "Kongedømmet Polen. En polsk protest", *Aftenposten*, 13.november 1916, aften, s.3.

Den 11.november 1916 sendte nasjonaldemokratene med R.Dmowski i spissen ut den såkalte Lausanneprotesten, der de motsatte seg den tyske og den østerrikske keisers planer og proklamerte den polske nasjonen som én og udelelig.

Kongeriket Polens „gjenoprettelse“.

Kart 1. Polens kart trykket i Social-Demokraten. Kilde: Social-Demokraten, 8.november 1916, s.4.

Av de norske avisene beskjeftiget *Social-Demokraten* seg minst med debatten, som blusset opp rundt Manifestet av 5.november. Den eneste kommentaren til proklamasjonen var et kart, som kom på trykk den 8.november. Kartet sammenlignet Polens grenser før 1772 med grensene til det kongeriket, som skulle opprettes etter krigen.³⁰ På grunn av det brukte anførselstegnet sa overskriften til kartet "Kongeriket Polens 'gjenoprettelse'" mye om redaksjonens syn på saken. Allerede den 6.november argumenterte *Aftenposten* at det polske spørsmål ikke helt nærmet seg sin løsning. For å begrunne påstanden siterte redaksjonen den kjente svenske slavisten dr.Alfred Jensen, som mente at "den løsning, tyskerne nu synes at have valgt (...) vilde give anledning til misforståelse, intriger og agitation – ikke minst fra russisk side. Polakkerne, uttaler han et andet sted, vil ikke lade sig nøie med halve forholdsregler og vil (...) modsætte sig enhver tysk tvangorganisation."³¹ *Tidens Tegn* hevdet i den samme tone at "en virkelig bufferstat mellem Øst- og Mellom-Europa kan kun skapes ved gjenreisningen av et samlet kongeriket Polen. Men denne plan kan neppe gjennomføres i tilfelde av en tysk seir."³² *Aftenpostens* evaluering av det tyske manifestet ble kanskje gitt i overskriften "Polens syvende deling".³³ Artikkelen

³⁰ "Kongeriket Polens "gjenoprettelse"?", *Social-Demokraten*, 8.november 1916, s.4.

³¹ "Det polske spøragsmaal", *Aftenposten*, 6.november 1916, aften, s.4.

³² "Kongeriket Polen", *Tidens Tegn*, 7.november 1916, s.2.

³³ "Polens syvende deling", *Aftenposten*, 15.november 1916, aften, s.4.

bygget i stor grad på tendensiøse kommentarer fra det russiske bladet *Novoje Vremia*, der Russlands rettferdige og vennlige tiltak mot polakker ble satt opp mot Tysklands og Østerrikes gjerrige erobringpolitikk. I oppsummering understreket journalisten at 9 millioner polakker – 5 millioner i Posen og 4 millioner i Galizia – skulle forbli utenfor det nye polske kongeriket, men han unnlot å nevne hvor mange av dem skulle forbli i det russiske Polen. Selve tittelen stemte imidlertid med de tidligere uttalelsene fra noen polske eksilpartiførere, som kalte proklamasjonen for "en ny sanktion av Polens deling".³⁴

Takket være dr phil. Johannes Lindbæk gav *Trondhjems Adresseavis* sine lesere kanskje den mest grunnleggende bakgrunn til de politiske spekulasjonene rundt det polske spørsmål. Dr Lindbæk viste i sin todelte artikkel "Polen" en oppsiktsvekkende kunnskap til polske forhold.³⁵ Hans bemerkninger om Polens gjenopprettelse bare av navn ble belyst av den historiske beretningen som gikk tilbake til delingene på slutten av 17.hundretallet. Han kastet nytt lys over saken ved å hevde at det fantes forholdsvis mange russiskvennlige polakker, både bønder, adelsmenn og industrimenn som var redde for at de skulle miste sitt marked hvis de ble skilt fra Russland ved en tollgrense. I Galizia bodde også mange østerrikskvennlige polakker, men det eksisterte derimot ingen tyskorientert parti i de polske landområdene. Ifølge dr.Lindbæk ble proklamasjonen bare en halv ordning, som virket utilfredstillende for polakkene og ble møtt med blandede følelser i Tyskland: "Strategisk set var et Polen i forbund med centralmagterne en stor fordel. Nationalt set laa forholdene annerledes. Baade i Galizia og i Posen vilde polakkerne reise krav paa at faa tilslutning til det nye rike, men kunde disse krav imøtekommes?"

Ved å utgi manifestet klarte tyskerne å brenne alle broer bak seg og tilintetgjøre sjansen for en separatfred med Russland. Det var særlig de konservative i Tyskland som hadde regnet med dette alternativet. Det var også grunnen til deres kritikk av manifestet. På russisk hold derimot hadde tanken om separatfreden blitt støttet av hoffkretser i Petersburg. Gjennom Sverige sonderte de terrenget for eventuelle fredsforhandlinger.³⁶ Manifestet gjorde at Russland ikke kunne overse den hansken Tyskland hadde kastet.

Året 1916 viste seg også å bli et gjennombruddsår for Norge. Offisielt forble Norge nøytralt under hele krigen, men en rekke avtaler med Storbritannia satte et spørsmålsteget ved landets upartiskhet. Forutsetningen til bransjeavtalene mellom den britiske blokadeledelsen og norske bransjeforeninger var at den norske regjering fra 1915 delegerte det daglige ansvaret for forsyningspolitikken til de næringsdrivende. Ved å gi britene en omfattende kontroll over

³⁴ "Det polske kongeriket", *Tidens Tegn*, 14.november 1916, s.4; "Kongedømmet Polen", *Aftenposten*, 13.november 1916, aften, s.3.

³⁵ J. Lindbæk, "Polen", *Trondhjems Adresseavis*, 11.november 1916, s.2; J.Lindbæk: "Polen", *Trondhjems Adresseavis*, 12.november 1916, s.4.

³⁶ H. Batowski, *Rozpad Austro-Wegier 1914–1918*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław – Warszawa – Kraków 1965, s.122.

norsk næringsliv begynte Norge å medvirke indirekte til den britiske blokaden av sentralmaktene. Men det virkelige vendepunktet i den norske nøytraliteten var fiskeriavtalen, som Norge inngikk den 5. august 1916. Den norske regjering innførte eksportforbud for alle fiskevarer og forpliktet seg til ikke å gi dispensasjon for mer enn 15% av fremtidig fangst til andre land enn Storbritannia. I underteksten gjaldt det selvfølgelig Tyskland. En måned senere fikk Storbritannia forkjøpsrett til norsk kobber og for øvrig norsk eksportforbud for kobber, ubearbeidet kobbermalm, kobberholdig svovelkis og kobberholdig kisavbrand. Men det som satte den offentlige opinionen i Norge opp mot sentralmaktene var ubåtkrigen som Tyskland hadde trappet opp i løpet av året 1916. Som et resultat av dette ble den norske pressen også mer kritisk i forhold til nyhetsstrømmen fra Berlin.³⁷

Metoden som pressen satte i verk og som gjorde seg særlig gjeldende i november 1916 var å konfrontere tyske pressemeldninger med kommentarer fra de vestlige land. Takket være dette tiltaket, fikk de tendensiøse tyske meldningene om proklamasjonen av 5. november 1916 en motvekt i pressekorrespondansen fra nøytrale land og ententelandene. Og disse fordømte enstemmig det tyske utspillet. Den 15. november, bare ti dager etter at manifestet hadde blitt proklamert, satte den norske regjering i kraft ubåtresolusjonen, som tillot fremmede ubåter å gå inn i norsk farvann utelukkende på grunn av hardt vær og havari eller for å redde menneskeliv. Norge var på nippet til å bli trukket inn i verdenskrigen og hadde altså grunn til å delta i de alliertes engstelse for en sterkere tysk armé.

Måten den norske pressen hadde omtalt det polske spørsmål på de to første krigsårene virket i slutten av 1916 til fordel for Russland. Det fikk et utslag f.eks. i artikkelen "Polens syvende deling" hvor den delingsmakten, som før krigen hadde hersket over mesteparten av polske landområder, ble fremstilt som Polens forsvarer og søsterland. Etter at det polske spørsmål fikk dominere oppslagsidene og spaltene i novemberavisene rådde det likevel ingen tvil om at Polen ville bli gjenreist. Og det til tross for at oppsvinget i interessen for det polske spørsmål tapte seg ganske fort og andre hendelser, som kom i veien for de mest fremtidsrettete politikere, kom til syne.

³⁷ R. Berg, *Norsk utenrikspolitikk historie 1905–1920*, passim.